

**ВПЛИВ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА НА РЕАЛІЗАЦІЮ
НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА**

Статтю присвячено дослідженню проблемних питань впливу норм кримінального права на реалізацію норм кримінального процесуального права. Зроблено такі висновки: як кримінальні процесуальні норми, так і їхні сукупності не можуть бути реалізовані, якщо кримінальне провадження розпочате за певними статтями закону про кримінальну відповідальність; за відсутності норм матеріального права не існує потреби впроваджувати і реалізовувати норми кримінального процесуального права. Це правило діє як на міжгалузевому, так і на галузевому рівнях; суд є суб'єктом реалізації норм кримінального та кримінального права, а сторона обвинувачення є суб'єктом реалізації лише норми процесуального права.

Ключові слова: *норми кримінального процесуального права, норми кримінального права, реалізація норм.*

Статья посвящена исследованию проблемных вопросов влияния норм уголовного права на реализацию норм уголовного процессуального права. Сделаны следующие выводы: как уголовные процессуальные нормы, так и их совокупности не могут быть реализованы, если уголовное производство начато по определенным статьям уголовного закона; при отсутствии норм материального права не существует необходимости внедрять и реализовывать нормы уголовного процессуального права. Это правило действует как на межотраслевом, так и на отраслевом уровнях; суд является субъектом реализации норм уголовного и уголовного права, а сторона обвинения – субъектом реализации только норм процессуального права.

Ключевые слова: *нормы уголовного процессуального права, нормы уголовного права, реализация норм.*

The article was devoted to the study of problematic issues of the impact of the standards of criminal law on the realization of the standards of criminal procedural law. The following conclusions are drawn: both criminal procedural norms and their aggregates cannot be realized if criminal proceedings are initiated in accordance with certain articles of the law on criminal liability; in the absence of substantive law there is no need to implement and enforce the standards of criminal procedural law. This rule applies both to inter-sectoral and sectoral levels; the court is subject to the implementation of the standards of criminal law, and the prosecution is the subject of the implementation of only the norms of procedural law.

Key words: *standards of criminal procedural law, standards of criminal law, realization of standards.*

Вступ. Складність реалізації норм кримінального процесуального права зумовлюється тим, що реалізація цих норм є похідною від реалізації норм кримінального права. У сучасній теорії права прийнято вважати, що матеріальне правило поведінки є первинним, а процесуальне – завжди вторинним, тобто похідним та підпорядкованим йому.

Аналіз стану реалізації норм матеріального права дає змогу констатувати, що їх значний відсоток на сьогодні не забезпечений нормами процесуального права та є «непрацюючим». У цій ситуації матеріальна норма не реалізується або реалізується, але не належним чином, оскільки не має свого власного процесуального забезпечення. У такій ситуації варто вести мову про більш значущий характер процесуальних приписів у системі права, пов'язаних також зі зворотною дією норми процесуальної на норму матеріальну.

Питання співвідношення норм кримінального і кримінального процесуального права були предметом наукових досліджень [2–4]. Однак співвідношення цих норм були досліджені у статті. Вплив норм кримінального права на реалізацію норм процесуального права не був предметом досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу окремих аспектів впливу норм кримінального права на реалізацію норм процесуального права.

Результати дослідження. Досягнення результатів, спрямованих на ефективне вирішення кримінально-правових конфліктів, потребують наявності в законодавстві таких шляхів, які дадуть змогу вирішити проблему в найкращий спосіб, «запустивши» механізм реалізації, який більшою мірою відповідає ситуації, що склалася. Встановлюючи права та обов'язки учасників кримінального провадження, норми кримінального процесуального права не можуть гарантувати стовідсотково правильного їх застосування. Крім того, варто зазначити, що навіть якщо ця норма є «ідеальною» за своєю суттю, то це ще не гарантія її ідеальної реалізації.

Наукові підходи до співвідношення кримінального процесу і кримінального права досліджені у роботі Є.Г. Васильєвої, в якій вона доходить висновку про реальне існування трьох теорій співвідношення цих галузей права і діяльностей. Сутність першої з них – «теорії підпорядкованості» – полягає в тому, що матеріальне право і процес подають у вигляді певного неподільного феномена зі складною двоєдиною природою. особливістю цього підходу є визнання того, що кримінальний процес є похідним від кримінального права. Теорія підпорядкованості отримала розвиток у концепціях співвідношення кримінального права і процесу як форми та змісту, мети та засобу. Згідно з другою теорією (авторка класифікує її як проміжну) – «теорією обмеженої самостійності», матеріальне право і процес, хоч і мають генетичний зв'язок, однак при цьому мають часткову самостійність. Випадками роздільного їх здійснення є: обмежена самостійність матеріального права, згідно з якою визнається лише легалізована реалізація норм кримінального права, що проявляється в можливості кримінального права (за певних умов) функціонувати автономно (наприклад, коли громадяни поза кримінальним процесом добровільно виконують приписи норм кримінального права); обмежена самостійність кримінального процесу, що полягає у тому, що він, продовжуючи бути, насамперед, провідником, засобом чи формою каральної влади держави, поряд із цим обслуговує й інші цілі: захист прав особи, недопущення покарання невинного, відшкодування шкоди тощо. Третя теорія – «теорія незалежності» – представляє процес і матеріальне право як два незалежних феномени. Ця теорія, на відміну від двох попередніх, у принципі заперечує похідність кримінального процесу від карального кримінального права, вбачаючи в його існуванні інші причини. Відношення кримінального права до процесу тут розглядається не лише як «посереднє виконавство», але й взагалі не як «співучасть» [1, с. 44–50].

Зміст норм кримінального права безпосередньо впливає на процеси реалізації норм процесуального права. Розглянемо такий вплив у кількох аспектах.

1. Залежність процесів реалізації норм процесуального права від кваліфікації кримінального правопорушення. Кваліфікація кримінального правопорушення як тяжкого чи особливо тяжкого має значення для вирішення питання про застосування норм процесуального права, якими регламентовані підстави і процесуальний порядок обрання запобіжних заходів, проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), залучення захисника тощо. Певні суб'єкти (окрема категорія осіб – гл. 37, неповнолітні, неосудні тощо) можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності (піддані примусовим заходам виховного чи медичного характеру), і щодо них можуть бути проведені певні процесуальні дії лише в особливому порядку із застосуванням певних процесуальних норм. Реалізація останніх, у свою чергу, може (і суттєво) впливати на результат реалізації норми кримінального права. Так, наприклад, заборона проводити НСРД може бути причиною не встановлення обставин, які могли б бути важливими для реалізації норми кримінального права з метою, закладеною законодавцем під час її впровадження у закон. Однак законодавець, формулюючи процесуальні норми, свідомо йде на ризик недосягнення мети норми кримінального права, бо вважає, що суттєві процесуальні обмеження конституційних прав громадян не можна застосовувати у тих випадках, коли вчинене кримінальне правопорушення не є тяжким. Процесуальні обмеження осіб, щодо яких будуть проведені НСРД, у цих випадках можуть виявитися більш тяжкими, ніж ймовірно непритягнення винного до кримінальної відповідальності.

Окремі кримінальні процесуальні норми взагалі не можуть бути реалізовані, якщо кримінальне провадження розпочате за певними статтями закону про кримінальну відповідальність. Причому це стосується як окремих норм процесуального права, так і їхніх сукупностей. Так, наприклад, до підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні злочину, за який передбачено основне покарання у вигляді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян,

може бути застосовано запобіжний захід лише у вигляді застави або тримання під вартою (ч. 7 ст. 194 Кримінального процесуального кодексу України [5] – КПК). Тобто застосування процесуальних норм, якими регламентовані інші запобіжні заходи, виключається.

Також виключається застосування норм, якими регламентовані негласні слідчі (розшукові) дії у ст. ст. 260, 261, 262, 263, 264 (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 269-1, 270, 271, 272, 274 в інших кримінальних провадженнях, ніж провадження щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Іноді не можуть бути реалізовані і норми, що становлять зміст цілих глав КПК. Так, через неврегульованість у законі про кримінальну відповідальність поняття «кримінальні проступки» норми глави 25 КПК «Особливості досудового розслідування кримінальних проступків», хоч і є частиною чинного КПК, нині не застосовуються через п. 1 Розділу X «Прикінцеві положення», згідно з яким положення КПК, що стосуються кримінального провадження щодо кримінальних проступків, вводяться в дію одночасно з набранням чинності законом України про кримінальні проступки. Отже, ці норми, будучи частиною чинного КПК, не можуть бути реалізовані протягом певного часу, потрібного на підготовку, прийняття і набрання чинності нормативно-правовим актом, що міститиме норми кримінального права щодо відповідальності за кримінальні проступки.

2. Цілі реалізації норм. Реалізація норм права у загальній теорії права розглядається як завершальна стадія правового регулювання. Отже, коли йдеться про реалізацію норм кримінального процесуального права, треба зважати на те, що вони реалізуються не лише з метою досягнення процесуальних цілей кримінального провадження, а й цілей кримінально-правового регулювання. Реалізація останніх є пріоритетною з огляду на те, що норми процесуального права є похідними від них.

За відсутності норм матеріального права немає потреби впроваджувати і реалізовувати норми кримінального процесуального права. Це правило діє як на міжгалузевому рівні (кримінальне право є «мертвим» без процесуального, а існування останнього без матеріального права – непотрібним), так і на галузевому рівні (скасування норми кримінального права, якою встановлювалася кримінальна відповідальність за конкретне діяння, тягне за собою закриття кримінального провадження, тобто припинення реалізації норм процесуального права – п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК).

У теорії кримінального процесу розглянуте питання щодо мети кримінального провадження. Вона визначена в докторській дисертації В.М. Трофименка як необхідність вирішення кримінальних конфліктів, що виникають у державі [6, с. 138]. Автором цієї дисертації здійснено опитування практичних працівників та науковців із питання «Що, на Ваш погляд, є метою кримінального провадження?» Воно викликало істотні розбіжності у поглядах практичних працівників та науковців. Так, 49 (75%) прокурорів як мету зазначили встановлення істини. Цю думку поділяють 36 (50%) опитаних суддів та 21 (35%) опитаний адвокат. На відміну від цієї точки зору, 58 опитаних науковців (47%) вважають метою кримінального провадження вирішення кримінально-правового конфлікту. Також респондентами метою кримінального провадження було зазначено: притягнення особи до кримінальної відповідальності; виконання завдань кримінального провадження, визначених ст. 2 КПК України; захист особи і суспільства від злочинів; охорона прав і свобод всіх учасників кримінального провадження; встановлення фактичних обставин справи [6, с. 138]. Як бачимо, майже усі цілі, про які йдеться в результатах опитування, пов'язані з реалізацією кримінально-правових завдань, за винятком лише двох: охорона прав і свобод всіх учасників кримінального провадження і виконання завдань кримінального провадження, визначених ст. 2 КПК України. А з огляду на те, що охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження є одним із завдань кримінального провадження, опитані В.М. Трофименком респонденти вказали лише на одну ціль процесуального характеру.

Інші ж цілі, в формулюваннях яких прямо не йдеться про досягнення цілей кримінально-правового характеру, опосередковано з ними пов'язані. Приміром, досягнення мети «встановлення істини» (так само, як і «встановлення фактичних обставин справи») забезпечує реалізацію норми кримінального права – правильну кваліфікацію кримінального правопорушення і притягнення дійсно винного до кримінальної відповідальності.

Переведемо мету здійснення процесуальної діяльності у правову площину. Порядок діяльності органів досудового розслідування, прокуратури встановлений нормами кримінального процесуального права. Діяльність цих органів спрямована на вирішення кримінально-правових конфліктів, які є кримінальними правопорушеннями (злочинами). Отже, в кожній нормі кримінального процесуального права можна віднайти існування зазначеної вище мети, що зумовлюється необхідністю реалізації норм кримінального права.

Проте аксіоматичне положення, що основною функцією процесуальних норм права є забезпечення реалізації (запровадження у життя) норм матеріального права, в теорії права розглядається

під різними кутами. Службова роль процесуальних норм щодо матеріальних розкривається через необхідність реалізації прав і обов'язків суб'єктів матеріально-правових відносин або ж досягнення мети і виконання всіх завдань, закладених у нормах матеріального права.

3. *Момент, з якого норма кримінального права вважається реалізованою у кримінальному процесі.* Процес реалізації окремої норми кримінального права розтягнутий у часі. В ідеалі, його можна вважати завершеним із набуттям чинності рішенням суду, яким констатовано факт порушення кримінально-правової заборони конкретною особою і щодо якої вирішено питання про покарання. Окремі ж норми кримінального процесуального права можуть реалізовуватися протягом одного кримінального провадження багаторазово не лише судом, а різними суб'єктами (наприклад норма, якою врегульовано порядок допиту свідка).

Таким чином, суб'єктом, який реалізує норму кримінального права у підсумковому рішенні за результатами конкретного кримінального провадження, є суд. Саме суд є тим суб'єктом, який вирішує кримінальну справу у кримінально-правовому сенсі. Позиції, висловлені у науці кримінального процесу щодо того, що суб'єктами вирішення кримінальної справи у стадії досудового розслідування є слідчий і прокурор, тобто сторона обвинувачення, ґрунтуються на тому, що вони вирішують її у процесуальному сенсі. Тобто сторона обвинувачення у разі відсутності на стадії досудового розслідування підстав для постановки питання про реалізацію норми кримінального права у судових стадіях, реалізуючи норми кримінального процесуального права, закриває кримінальне провадження. У разі прийняття такого рішення стороною обвинувачення остання керується процесуальними нормами, якими визначені підстави і процесуальний порядок прийняття одного з підсумкових рішень досудового розслідування (закриття провадження). Таким чином, якщо вважати справою будь-який юридичний, зокрема кримінальний, процес, то сторона обвинувачення є суб'єктом вирішення справи, але лише у процесуальному розумінні поняття. Адже сторона обвинувачення не наділена повноваженнями визнавати особу винуватою у вчиненні кримінального правопорушення чи виправдовувати її, а також призначати покарання, яке, зрештою, і є завершальним етапом реалізації норми кримінального права.

Так само не можна вважати остаточною реалізацією норми кримінального права випадки, коли сторона обвинувачення звертається до суду з обвинувальним актом чи клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. В обвинувальному акті чи у відповідному клопотанні перед судом лише ставиться питання про потребу розглянути можливість реалізації норми кримінального права щодо конкретної особи. Слідчий та прокурор і в цьому разі реалізують лише норми процесуального права, якими визначені підстави і порядок прийняття зазначених процесуальних рішень. Звичайно, вони роблять певні висновки щодо кримінально-правової кваліфікації дій особи, але свою правову позицію вони мають довести перед судом.

Висновки. На підставі дослідження, здійсненого в межах цієї статті, зроблено такі висновки: як кримінальні процесуальні норми, так і їхні сукупності не можуть бути реалізовані, якщо кримінальне провадження розпочате за певними статтями закону про кримінальну відповідальність; за відсутності норм матеріального права немає потреби впроваджувати і реалізовувати норми кримінального процесуального права. Це правило діє як на міжгалузевому, так і на галузевому рівнях. Суд є суб'єктом реалізації норм кримінального та кримінального права, а сторона обвинувачення є суб'єктом реалізації лише норм процесуального права.

Дослідження проблемних питань із теми цієї статті може бути продовжене за такими напрямами наукових розвідок: з'ясування галузевої належності норм кримінального і кримінального процесуального права в частині доцільності регламентації їх у статтях кримінального чи кримінального процесуального закону; аналіз співвідношення цих норм на рівні їх окремих структурних елементів.

Список використаних джерел:

1. Васильева Е.Г. Уголовный процесс: догматико-аксиологическое исследование: монография. М., 2013. 584 с.
2. Гемай С.О. Співвідношення норм кримінально-процесуального і кримінального права. Вісник прокуратури. 2007. № 1. С. 59–65.
3. Дагель П.С. Взаимодействие уголовного материального и процессуального права. Изв. вузов. Правоведение. 1972. № 2. С. 82–87.
4. Даев В.Г. Взаимосвязь уголовного права и процесса. Ленинград, 1982. 112 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України: дис. ... доктора юрид. наук. Харків, 2017. 437 с.